

**В. О. ОСТАШОВА**

*Валерія Олександрівна Осташова, аспірант  
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького  
НАН України*

**АНАЛІЗ СТАНУ ПРАВОВОГО САМОВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ**

Пріоритетність у громадянському суспільстві індивідуалізованого ставлення до людини, розвиток гуманістичних тенденцій в освіті актуалізують правове самовиховання студентської молоді. Для удосконалення керівництва цим процесом необхідно проаналізувати його стан, виявити наявні проблеми та окреслити шляхи їх вирішення.

Різні аспекти правового самовиховання досліджували такі вітчизняні вчені як В. В. Головченко, Н. Ю. Коваленко, С. М. Легуша, П. В. Макушев, Д. Е. Тихомиров, В. І. Царенко, М. М. Цимбалюк, І. В. Осика, В. Ю. Швачка, М. Й. Штангрет. Разом із тим ми хотіли б зробити наголос на комплексному аналізі стану цього концепту. Тому метою даної статті є визначення особливостей правового самовиховання студентської молоді.

Завданнями дослідження є виявлення потреби у правовому самовихованні, визначення рівня готовності до нього студентів, перевірка знань щодо відповідних методів роботи над собою та прогалин в організації такого процесу. Відповіді на ці питання знайшли своє відображення в результатах проведеного нами соціологічного дослідження серед студентів одного з вищих навчальних закладів у грудні 2009 р. – січні 2010 р. на тему «Правове самовиховання студентської молоді». Обробка кількісних даних здійснювалася за допомогою програми ОСА.

Станом на 1 грудня 2009 року загальна кількість студентів у Полтавській державній аграрній академії становила 8163 особи, з них 4076 очної і 4087 заочної форми навчання. Достатньою для репрезентативності вважається вибірка 10 % від генеральної сукупності<sup>1</sup>. Відповідно, у ході дослідження було опитано 820 осіб методом анкетування. Вибірка квотна, основні квоти: стать, форма навчання, участь в органах студентського самоврядування. Генеральна сукупність – студенти Полтавської державної аграрної академії віком від 17 до 35 років. Інструментарій дослідження містив 14 питань широкого кола інформації з правового самовиховання. При відповідях на окремі питання анкети дозволялося виділити кілька варіантів.

У дослідженні взяли участь 273 чоловіка (33,29 %) і 547 жінок (66,71 %). За формою навчання було представлено 409 студентів стаціонару (49,88 %) і 411 студентів-заочників (50,12 %); 35 осіб (4,27 %) входять до складу органів студентського самоврядування. Частка одружених (заміжніх) становила 16,39 %, а таких, що мають дітей – 17,2 %. Лише навчанням у вузі зайняті 27,44 % опитаних, 24,63 % – час-від-часу працюють, 47,93 % – суміщають роботу з навчанням.

За результатами проведеного дослідження можемо зробити такі узагальнення. Рівень своїх правових знань студенти оцінюють як добрий, вважаючи, що набутих знань і навичок у вищому навчальному закладі їм вистачить для подальшого життя. Майже однакова кількість респондентів відповіли, що опрацюовують самостійно 31–50 % і 51–70 % навчального матеріалу самостійно – 32,44 % і 31,46 % відповідно. Серед відповідей на питання «З яких причин Ви можете порушити встановлені у суспільстві правила поведінки?» переважала відповідь «якщо встановлені вимоги суперечать моїм переконанням» – 54,51 %. Найбільш ефективною формою правового виховання студенти вважають правову освіту (45,73%), хоча на питання «Хто, на Вашу думку, повинен забезпечувати високий рівень правосвідомості громадян?» більшість (43,9 %) відповіли «самі громадяни». Найбільшою мірою сучасне студентство спонукає до правового самовиховання «внутрішнє переконання» (40,73 %) і «бажання бути у майбутньому конкурентоспроможним у професійному сенсі» (38,05 %). Сприяти розбудові громадянського суспільства в Україні за словами респондентів буде «дотримання всіма його членами правових норм» (44,76 %), а саме по собі «неухильне дотримання правових норм» якнайкраще характеризує правосвідомого громадянина (61,59 %). Співзвучні з нашими результатами дані виявлені І. А. Омельчук при аналізі правосвідомості студентів, яка зазначає: «молоді людини погоджуються з тим, що теоретично правові знання потрібні, але практичний інтерес демонструє тільки незначна частина молоді»<sup>2</sup>. Важливим є той факт, що більшість опитаних вважають себе здатними до правового самовиховання (73,41 %). Причинами, що заважають займатися зазначеною діяльністю, студенти називають: «відсутність потреби» (28,29 %), «відсутність навичок в організації» (31,83 %), «лінощі» (29,02 %). Найбільш ефективними методами правового самовиховання респонденти вважають самоусвідомлення (77,44 %), самоконтроль (64,15 %), самоаналіз (60,73 %), самоспостереження (56,1 %), самозаохочення (53,9 %). Із запропонованим завданням «Спробуйте окреслити перспективний план Вашого правового самовиховання» не справилися 58,41 %, змогли частково визначити 35,85 %, зазначили достатньо розгорнутий план 5,73 % респондентів.

Як з'ясувалося, більшість респондентів (50,61 %) вважають, що їм вистачить набутих правових знань у вищому навчальному закладі. Але серед опитаних, які є учасниками студентського самоврядування, переважає протилежна думка: 48,57 % впевнені, що знань не вистачить. У тому, що набутих знань «вистачить ча-

стково» переконані 7,44 % загальної кількості респондентів. Серед тих, хто входить до студентського самоврядування, таких 14,29 %, а серед тих, хто не входить – 7,13 %. На нашу думку, такі результати можна пояснити більшим досвідом правотворчої і правозастосовної діяльності членів студентського самоврядування, під час якої у свідомості молодих людей виникали протиріччя між наявними та необхідними для її здійснення правовими знаннями і навичками, отриманими у вузі. Наявність саме таких протиріч може стати рушійною силою у процесі саморозвитку, самовдосконалення та правового самовиховання студентів.

Аналіз відповідей показав, що більшість опитаних, які суміщають роботу і навчання, вважають недостатнім рівень набутих у вузі правових знань (51,45 %). Цікавим також є такий факт: більшість одружених респондентів вважає, що набутих у вузі правових знань їм не вистачить для подальшого життя (47,17 %), а неодружені дотримуються протилежної думки (51,59 %). Такий стан речей ми пояснюємо проявом юнацького максималізму, ідеалізацією своїх знань і можливостей, що не мають об'єктивного підґрунтя, нечітким усвідомленням реальних потреб сучасного суспільства, що актуалізуються при втраті батьківського протекторату, та проходженням меншого ступеня правової соціалізації.

В. Ю. Швачка під правовою соціалізацією особи розуміє «...процес формування особи з відповідним рівнем правової свідомості, що проявляється у залученні її до системи правових цінностей суспільства, засвоєнні нею даної системи та у зворотній соціально-правовій діяльності особи, спрямованій на корегування суспільних цінностей»<sup>3</sup>.

О. А. Певцова виділяє три етапи процесу правової соціалізації<sup>4</sup>:

1) спочатку індивід тільки оволодіває правовою інформацією;

2) на другому етапі відбувається процес особистісного засвоєння правових цінностей. Особливого значення набуває розвиненість внутрішнього самоконтролю, який являє собою притаманний духовному світу індивіда соціально-психологічний механізм вольового впливу і вчинків, які розкривають особливу якість особистості – її здатність до саморегуляції. Таким чином, на нашу думку, саме на цьому етапі правове самовиховання стає найефективнішим способом досягнення високого рівня правової культури і правосвідомості, що, у свою чергу, повинно актуалізуватися вдалим педагогічним керівництвом;

3) на третьому етапі необхідно «перевести» сформовані установки, правові ідеї, принципи в реальні вчинки особи, причому на всіх стадіях життєвого циклу особистості.

На думку більшості респондентів, які не змогли визначити план правового самовиховання, правових знань їм вистачить (62,89 %). У той же час найвищий відсоток серед тих, хто зміг визначити такий план, вважають, що набутих знань вистачить лише частково (16,39 %). Це може бути проявом, з одного боку, оптимізму сучасної молоді, віри у свої здібності, а з іншого ця тенденція є тривожною, оскільки свідчить про хибні уявлення респондентів про правову дійсність, про вимоги сучасного суспільства щодо правової культури та свідомості, а головне – констатує відсутність бажання студентської молоді самоудосконалюватися.

Зазначимо, якщо загалом правове самовиховання серед форм правового виховання, на думку опитаних, посідає третє місце, то респонденти, які зазначити достатньо розгорнутий план правового самовиховання, відводять йому друге місце (25,53 %). Якщо порівнювати відповіді на це завдання з точки зору гендерних особливостей, то чоловіки також поставили правове самовиховання на друге місце (25,64 %). Водночас більшого значення правовому самовихованню як формі правового виховання надають одружені, ніж неодружені студенти (25,79 % і 19,21 % відповідно). Така ж тенденція помічена і між респондентами, які мають і не мають дітей (23,40 % і 19,88 % відповідно). Виходячи з вищезазначеного можна зробити висновок про прямий взаємозв'язок між усвідомленням необхідності саморозвитку та ступенем соціалізації, зокрема правової, а також гендерними чинниками і розумовими здібностями в цілому.

Якщо головним мотивом для правового самовиховання серед студентства загалом є «внутрішнє переконання», то для респондентів, які входять до органів студентського самоврядування таким мотивом є «бажання бути у майбутньому конкурентоспроможним у професійному сенсі» (40 %). Подібні результати спостерігаються і серед тих, хто окреслив достатньо розгорнутий план правового самовиховання. Їх переважна більшість значною мірою зорієнтована на майбутні професійні досягнення (51,06 %), як і одружених респондентів (42,77 %). Ми пояснюємо професійну направленість таких груп респондентів їх входженням у фазу практичного втілення правових знань і навичок – вторинну правову соціалізацію, яка характеризує той етап діяльності людини, коли вона засвоїла прийоми переробки інформації і здійснення ролей, може протистояти груповому тиску і виразити свою здатність до індивідуального перегляду ідеологічних позицій, переоцінки культурних норм і традицій<sup>5</sup>.

Серед факторів, що визначають перехід від первинної до вторинної соціалізації, частіше за все вказується критерій самостійної трудової діяльності. Тим не менш одним із парадоксів сучасного українського соціуму є те, що трудова діяльність може і не вести за собою економічної і соціальної самостійності. Іншими показниками вторинної правової соціалізації індивіда являються: економічна самостійність, самозабезпечення, соціальна незалежність, укладення шлюбу і створення власної сім'ї, професійні, кар'єрні і творчі успіхи, відкриття справи тощо. Всі ці події у житті людини показують її соціальну готовність до повноцінного громадянського життя і зазвичай свідчать про особисту самостійність, систему цінностей, що склалася, вибір певних ліній поведінки, прагнень, цілей, особистого життєвого шляху<sup>6</sup>.

Учасники студентського самоврядування, на відміну від інших опитаних, відводять навчальним закладам провідне місце серед тих, хто «повинен забезпечувати високий рівень правосвідомості громадян» (45,71 %). Такі результати зумовлені, на нашу думку, ідеалістичним ставленням цих осіб до навчальних

інституцій, що пояснюється отриманими особистісними привілеями – повагою у колективі, у тому числі, педагогічному, іншими перевагами, наприклад, досвідом управління і самоуправління, яких набувають молоді люди при участі у студентському самоврядуванні. У той же час такі студенти, спілкуючись із викладачами поза навчальним процесом, із представниками адміністрації та учасниками студентського самоврядування інших навчальних закладів, більше ніж інші розуміють потенціал вузів у правовиховній діяльності, бачать ресурси, які можна у ній задіяти.

Також спостерігаються відмінності у відповідях на зазначене питання залежно від сімейного стану. Так, серед неодружених більший відсоток тих, хто обов'язок із підвищення рівня правосвідомості громадян покладає на них самих (46,14 % до 34,59 %). Показово, що половина респондентів, які вважають себе нездатними до правового самовиховання, зазначають, що забезпечувати високий рівень правосвідомості громадян повинні компетентні органи влади (50 %). До того ж така категорія студентів основною умовою розбудови громадянського суспільства в Україні називає «зміну влади» (52,5 %), що суперечить загальним результатам аналізу відповідей на вказане питання. Вважаємо, що бажання перекласти відповідальність за своє майбутнє на когось іншого є проявом низького рівня обізнаності в питаннях теорії держави і права, оскільки механізм державної влади сприймається як щось ідеалістичне і відокремлене від суспільства. Також має місце недооцінка ролі громадянського суспільства у розбудові правової держави. Зневіру у власні сили, на нашу думку, можна пояснити як суб'єктивними (особистісно-психологічними), так і об'єктивними чинниками (соціально-економічним становищем у країні, державною політикою тощо).

Цілком логічно, що серед респондентів, які вважають себе здатними до правового самовиховання, частка таких, що змогли хоча б частково визначити план його здійснення, вища, ніж серед тих опитаних, які до такої групи себе не відносять (37,87 % і 32,5 % відповідно). З великим ступенем ймовірності можемо говорити, що молоді люди не стільки не вірять у свої сили, скільки просто не бажують витратити час на підвищення рівня правової культури. Підтвердженням тому є наступні результати. Серед відповідей на питання «Що заважає Вам займатися правовим самовихованням?» перше місце у тих, хто вважає себе нездатним до правового самовиховання посіла теза «відсутність потреби» (37,5 %), хоча цей чинник стоїть на третьому місці в загальних підрахунках (28,29 % до всіх респондентів).

Не дивлячись на об'єктивну наявність більшої кількості життєвих потреб і проблем студентів, які мають дітей, головною причиною, що стоїть на заваді правовому самовихованню вони називають «відсутність навичок в організації такого процесу» (34,75 %), другою – «лінощі» (22,7 %). Для респондентів, які дітей не мають, зазначені причини майже рівнозначні (31,22 % і 30,34 % відповідно). Такі результати говорять про вищий ступінь усвідомлення студентами-батьками необхідності підвищення рівня правової культури, що зумовлено серйозністю у ставленні до життя в цілому, відповідальністю не лише за себе, а й за власних дітей, рідних, потребами зайняти гідне місце у суспільстві.

Оскільки дітей мають переважно студенти-заочники, подібна тенденція зберігається і при аналізі відповідей опитаних різних форм навчання. Для студентів очної форми навчання основною перешкодою при зайнятті правовим самовихованням є «лінощі» (33,74 %), а для заочників – «відсутність навичок в організації такого процесу» (36,01 %). Разом з тим, серед студентів-заочників значно більший відсоток таких, які не змогли окреслити план правового самовиховання (69,34 % і 44,5 % відповідно). На наш погляд, окрім відсутності досвіду в організації процесу самовиховання, це пов'язано із тим, що останні мають менший досвід педагогічної керованості їх самостійною роботою, позбавлені педагогічного впливу в позаурочний час, не усвідомлюють мотивів такої діяльності.

Непокоїть той факт, що «лінощі», за словами учасників студентського самоврядування, виявляються головною перешкодою (42,86 %) перед заняттям ними правовим самовихованням. Щоправда, серед респондентів-представників студентського самоврядування тих, які надали розгорнутий план правового самовиховання, більше, ніж серед студентів, які не входять до таких органів (14,29 % і 5,35 % відповідно). З огляду на зазначене, робимо висновок, що члени органів студентського самоврядування краще за інших орієнтуються при постановці перед ними різних завдань, що не в останню чергу пов'язане з переважанням у їх лавах студентів, які характеризуються більшими успіхами у навчанні, активною життєвою і громадянською позицією, досвідом у самоорганізаційній діяльності. Водночас зазначення ними лінощів, як основної перешкоди при правовому самовихованні, свідчить, на нашу думку, про недостатню вмотивованість у підвищенні рівня правової культури, менший ступінь правової соціалізації, оскільки мова йде виключно про студентів очної форми навчання і таких, здебільшого, які не мають сім'ї і дітей.

Разом з тим, студенти, які входять до органів студентського самоврядування, характеризуються вищим ступенем віри у свої здібності та сили. Такий висновок ми зробили після аналізу відповідей на питання «Чи вважаєте Ви себе здатним до правового самовиховання?». На нього позитивно відповіли 77,14 % від загальної кількості членів студентського самоврядування, при цьому середнє значення такої відповіді серед усіх респондентів склало 73,41 %.

Результати дослідження показують, що більшість жінок оцінює свої правові знання на «добре» (52,65 %), а чоловіки – на «задовільно» (47,62 %). Жінок більше, ніж чоловіків, до правового самовиховання спонукає «внутрішнє переконання» (41,68 % і 38,83 % відповідно). Серед студенток більше тих, хто вважає, що розбудові громадянського суспільства буде сприяти «дотримання всіма його членами правових норм» (49,54 %), серед студентів-чоловіків же превалює думка, що даному процесу буде у більшій мірі – сприяти «зміна влади» (37,36 %). Заважає займатися правовим самовихованням жінкам «відсутність навичок

чок в організації такого процесу» (36,2 %), чоловікам майже в рівній мірі «лінощі» (32,97 %) і «відсутність потреби» (31,5 %). Із завданням окреслення перспективного плану правового самовиховання більшість жінок не справилися (57,04 %), але серед чоловіків такий відсоток був ще більшим (61,14 %). Разом з тим, порівняно із жіночою статтю, серед чоловіків більше тих, хто вказав розгорнутий план правового самовиховання (3,66 % і 9,89 % відповідно).

Отримані дані відображають загальні тенденції гендерних особливостей молоді. Дівчата характеризуються вищим ступенем відповідальності, серйознішим підходом до навчання і виховання, старанністю незалежно від зв'язку отримуваної ними інформації в аудиторний і позааудиторний час із повсякденним життям та існуючими потребами. Хлопці ж часто займають крайні позиції, впадаючи у правовий ідеалізм, інфантилізм або нігілізм. Як правило, вони більше зорієнтовані на вирішення оперативних задач, аніж на абстрактні стратегічні цілі.

Отже, провівши соціологічне опитування серед студентської молоді щодо стану правового самовиховання, можемо зробити висновки про те, що воно залежить від статі, форми навчання; у меншій мірі від участі у студентському самоврядуванні, наявності сім'ї і дітей; залежності від віку не виявлено. Серед основних чинників, що впливають на зазначений процес, слід назвати внутрішні – особистісні якості молодих людей (вміння формувати і досягати цілей, наполегливість, вмотивованість, віра в механізми захисту прав і свобод людини і громадянина тощо), та зовнішні, пов'язані з ефективністю керівництва правовим самовихованням студентської молоді, станом законності та правопорядку в державні тощо. Таким чином, проблеми, пов'язані з необхідністю активізації правового самовиховання громадян, і особливо молоді, повинні вирішуватися на різних рівнях – соціальному, у тому числі державному, і особистісному.

<sup>1</sup> Соціологія: курс лекцій [навч. посіб. для студ. вищих закл. осв.] / За ред. В. М. Пічі. – [2-ге вид.]. – Львів: «Новий світ-2000», 2002. – С. 287.

<sup>2</sup> Омельчук І. А. Правосвідомість молоді в сучасних умовах: порівняльний аспект / А. І. Омельчук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – № 3-4. – С. 42.

<sup>3</sup> Швачка В. Ю. Правова соціалізація особи в сучасних умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В. Ю. Швачка. – К., 2008. – С. 14.

<sup>4</sup> Певцова Е. А. Правовая культура и правовое воспитание в России на рубеже XX-XXI веков / Певцова Е. А. – М.: Изд. дом «Новый учебник», 2003. – С. 104.

<sup>5</sup> Сафронов А. А. Личностный подход в праве и его роль в механизме формирования правовой культуры / А. А. Сафронов // Юристы-Правоведы. – 2005. – № 2. – С. 69.

<sup>6</sup> Свавицкая Д. В. Особенности социализации современной российской молодежи / Д. В. Свавицкая // Философия права. – 2007. – № 3. – С. 88.

### Резюме

У статті розглядається стан правового самовиховання сучасної студентської молоді. Проводиться аналіз результатів соціологічного дослідження цієї проблеми, визначаються причини, наслідки та шляхи їх вирішення.

**Ключові слова:** правове самовиховання, правова соціалізація молоді, анкетування.

### Резюме

В статье рассматривается состояние правового самовоспитания современной студенческой молодежи. Проводится анализ результатов социологического исследования этой проблемы, определяются причины, следствия и пути их решения.

**Ключевые слова:** правовое самовоспитание, правовая социализация молодежи, анкетирование.

### Summary

In the article is examined the condition's legal self-education of modern student's youth. The analyses of results of sociological research's problem are defined as carried out, the reasons, consequences and ways of their decision.

**Key words:** legal self-education, legal socialization of young people, questioning.

Отримано 10.03.2010